

Politeja

Nr 5(86), 2023, s. 259-276

<https://doi.org/10.12797/Politeja.20.2023.86.12>

Licencja: CC BY-NC-ND 4.0

Magdalena REKŚĆ

Uniwersytet Łódzki

magdalena.reksc@wsmip.uni.lodz.pl

CHORWACKIE SPORY O PAMIĘĆ O VUKOVARZE

ABSTRACT Croatian Disputes over the Memory of Vukovar

The Battle of Vukovar is one of the main accords of the Croatian war 1991-1995. As a result of the 87-day siege, most of the buildings were destroyed. To this day, different narratives about those events and contrary concepts of commemorating the victims clash in Croatia. Nationalists want it to remain a symbol of martyrdom, while liberal circles call for making it a center of dialogue and tolerance. Unfortunately, so far the first of these options is winning, and poor, under-invested Vukovar is constantly depopulating.

Keywords: Vukovar, domovinski rat, collective memory, Croatian Democratic Union (HDZ), branitelji

Słowa kluczowe: Vukovar, domovinski rat, pamięć zbiorowa, Chorwacka Wspólnota Demokratyczna (HDZ), branitelji

WSTĘP

Położony we Wschodniej Sławonii, u ujścia Vuki do Dunaju Vukovar to dla Chorwątów jeden z najważniejszych symboli „wojny ojczyźnianej” (Domovinski rat), jak nazywają oni konflikt zbrojny z lat 1991-1995. Trwające 87 dni (25 VIII-18 XI 1991) oblężenie miasta przez Jugosłowiańską Armię Ludową (Jugoslovenska narodna armija, JNA) przeszło do historii jako jeden z najbardziej dramatycznych akordów wojen rozgrywających się w latach 90. XX wieku na obszarze byłej Jugosławii. W toku działań zbrojnych zniszczeniu uległa przeważająca większość budynków, a dramat mieszkańców nie zakończył się wraz z poddaniem się obrońców, bowiem po wkroczeniu wojsk JNA i serbskich paramilitarnych bojówek przystąpiono do etnicznego „oczyszczania” terenu, co w praktyce oznaczało wysiedlenia, egzekucje i wywózki do obozów koncentracyjnych na terenie Serbii¹. Szczególnie głośnie echem odbiły się egzekucje rannych ewakuowanych ze szpitala, nazywanego dziś Narodowym Szpitalem Pamięci (Nacionalna memorijalna bolnica). Wszystko to odbywało się w warunkach przeraźliwego zimna – w nocy z 18 na 19 listopada 1991 r. termometry wskazywały kilka stopni poniżej zera, co niedożywieni, ubrani w to, co mieli pod ręką mieszkańcy odczuli nader boleśnie.

Dziś, 32 lata po tamtych wydarzeniach, w Chorwacji ścierają się różne wizje upamiętniania ofiar. Te spory nakładają się na matrycę podziałów wewnętrznych w chorwackim społeczeństwie, gdzie obok typowego dla krajów o rodowodzie postkomunistycznym podziału na środowiska, które umownie nazwać można konserwatywnymi (wyborcy Chorwackiej Wspólnoty Demokratycznej – Hrvatska demokratska zajednica, HDZ) i liberalnymi, istnieją jeszcze grupy weteranów wojny ojczyźnianej. Kombatanaci są bardziej radykalni od HDZ, ich organizacje od lat domagają się rozszerzenia uprawnień i przywilejów, mają pretensje o to, że państwo za mało dba o ich interesy, choć przecież poświęcili dla niego młodość, zdrowie, karierę. Biorąc pod uwagę fakt, że ich kandydat Miroslav Škoro uzyskał w ostatnich wyborach prezydenckich 24,5% głosów, jest to grupa znacząca. Nic dziwnego, że weterani mają swoje ministerstwo (Ministarstvo hrvatskih branitelja), dysponujące wysokim budżetem, a jego obecny szef, Tomo Medved, sprawuje również funkcję wicepremiera.

Kwestię mitu wojny ojczyźnianej poddał krytycznej analizie Dejan Jović, dowodząc, że politycy różnych opcji próbują narzucać jedyną „świętą”, niepodważalną wizję wydarzeń. Znamienne, że w przyjętej przez parlament w 2000 roku – a więc już po

¹ S. Butigan, *Nakon rata morala sam učiti normalno živjeti*, Glas Slavonije, 17 XI 2018, [online] <http://www.glas-slavonije.hr/382105/1/Nakon-rata-morala-sam-uciti-normalno-zivjeti>, 8 XI 2022; S. Milekic, *The Fall of Vukovar: Oral History of a Croatian Town's Destruction*, Balkan Transitional Justice, 18 XI 2021, [online] <https://balkaninsight.com/2021/11/18/the-fall-of-vukovar-oral-history-of-a-croatian-towns-destruction/>, 10 XI 2022; S. Špoljar Vržina, *The Culturocide, Postemotional Memoricide and Fanonesque Resistance of Vukovar (A Contribution to the Anthropology of Vukovar)*, [w:] *Vukovar '91.: Genocid i Memoriciidna Baština Europske Unije*, red. D. Živić i in., Zagreb–Vukovar 2014, s. 35.

śmierci Franjo Tuđmana i przejściu władzy przez Socjaldemokratyczną Partię Chorwacji (Socijaldemokratska partija Hrvatske, SDP) – Deklaracji o wojnie ojczyźnianej (Deklaracija o domovinskom ratu) mówi się o konieczności zjednoczenia społeczeństwa i przeciwdziałania niepotrzebnym rozłamom. Tyle tylko, że w praktyce oznacza to ograniczenie wolności interpretacji i tendencyjne przemilczanie faktów w imię swoiście pojętego interesu narodowego, podczas gdy fundamentem państwa demokratycznego powinien być pluralizm myśli i poglądów². Trudno nie odnieść wrażenia, że socjaldemokraci chcieli w ten sposób udowodnić, że i oni są „prawdziwymi” chorwackimi patriotami³. Działania odniosły przeciwny skutek: środowiska niegodzące się z odgórnym narzucaniem jednostronnej narracji próbują żywo dyskutować z mitem sprawiedliwej, szlachetnej wojny, debatować nad jej różnymi odcieniami.

Tymczasem chorwacka prawica twierdzi, że wojna jeszcze się nie zakończyła, że przeszła w nową fazę: wojny o pamięć⁴; sugeruje w ten sposób, że nadal, po ponad 30 latach, konieczne jest zamknięcie się w jednej bańce informacyjnej. Dodajmy, że tak rozumiana pamięć i walka o nią to nic innego jak próba obrony własnej wizji rzeczywistości i własnej tożsamości przed krytyczną dyskusją o sprawcach i ofiarach po obu stronach barykady. Gdy przyglądamy się działaniom środowisk weteranów, wspieranych przez polityków prawicy, uderza nas skala przedsięwzięć mających na celu upamiętnianie konfliktu i jej ofiar (oczywiście po jednej stronie). Na terenach dotkniętych działaniami wojennymi wznoszone są kolejne pomniki, powstają izby pamięci (chorw. *spomen soby*), tak jakby ilościowa reprezentacja *lieu de mémoire* miała pomóc wykrzyć racje w „walce o pamięć”.

Poglądy te idą w parze z bezwarunkową afirmacją Tuđmana, choć przecież były prezydent wzbudzał liczne kontrowersje, również na Zachodzie⁵. Opozycyjna SDP po przejściu władzy wyszła z inicjatywą nazwania lotniska w Zagrzebiu jego imieniem⁶, najpewniej zdając sobie sprawę, że społeczeństwo nie jest gotowe na krytyczne spojrzenie na rzeczywistość lat 90. XX wieku. Chorwacja nigdy nie przeprowadziła detużmanizacji, mit ojca niepodległej Chorwacji bywa ciągle reprodukowany w dyskursie publicznym i miejskiej toponimii⁷.

Uściślijmy, że poprzez termin „mit” rozumieć należy „świętą”, niekwestionowaną dla danej społeczności narrację, nadającą jej tożsamość. Mityczna narracja upraszcza rzeczywistość w ramach czarno-białej matrycy. W micie nie ma miejsca na krytyczne myślenie, odstępstwo od prostego, a przez to atrakcyjnego dla wielu schematu

² D. Jović, *Rat i mit. Politika identiteta u suvremenoj Hrvatskoj*, Zaprešić 2017, s. 8-9.

³ SDP i Deklaracija o Domovinskom ratu, Radnička fronta, 22 V 2020, [online] <https://www.radnickafronta.hr/1281-sdp-i-deklaracija-o-domovinskom-ratu>, 10 XI 2022.

⁴ D. Jović, *Rat i mit...*, s. 199-200.

⁵ Por. np. S. Seldowitz, *The Psychology of Diplomatic Conflict Resolution*, [w:] *The Psychology of Diplomacy*, red. H.J. Langholtz, Ch.E. Stout, Westport 2004, s. 55; W. Hebda, *Serbsko-chorwackie stosunki polityczne na przełomie XX i XXI wieku*, Warszawa 2018, s. 118.

⁶ I. Goldstein, *Kontroverze hrvatske povijesti 20. stoljeća*, Zagreb 2019, s. 232.

⁷ *Tamże*, s. 232-233.

dobro–zło⁸. Mit opiera się na kolektywnych emocjach, przez co łatwo przemawia do ogółu, nie jest racjonalny, ale kieruje się własną logiką. Większość mitycznych narracji, a taką „uświęca” i nobilituje zbiorowość, nadaje jej wyjątkowe znaczenie.

Właśnie takim mitem są dla Chorwatów niewątpliwie wojna z lat 1991-1995 oraz jeden z jej ważniejszych akordów – bitwa o Vukovar. Nietrudno zauważyć, że Deklaracja o wojnie ojczyźnianej to tylko oświadczenie o charakterze symbolicznym, niemniej jednak wyznaczyła ona w chorwackim społeczeństwie dominujący sposób patrzenia na wydarzenia z końca XX wieku, a środowiska weteranów do dziś się na nią powołują. Jak wielokrotnie będziemy podkreślać, Chorwaci mają problemy z rozliczeniem trudnej przeszłości, bezdyskusyjny mit wojny ojczyźnianej i bohaterstwa Vukovaru służy wspieraniu jednej, oficjalnej wersji historii, a próby jego zakwestionowania, poddania obiektywizacji podejmowane przez kręgi liberalne spotykają się z zarzutami o brak patriotyzmu i szacunku dla ofiar.

ZAŁOŻENIA METODOLOGICZNE

Niniejszy tekst to próba przyjrzenia się różnym wersjom interpretacji wydarzeń z 1991 roku w chorwackim dyskursie wewnętrznym na podstawie hipotezy, iż odmienne postulaty ich postrzegania i upamiętniania korespondują z polaryzacją chorwackiego społeczeństwa. Refleksja na ten temat musi zostać poprzedzona krótkim wprowadzeniem na temat historii Vukovaru i jego dramatycznej obrony.

Artykuł oparto na danych jakościowych, zebranych podczas analizy dyskursu, pogłębionych wywiadów z przedstawicielami obu stron sporu o pamięć, a także badań terenowych w Vukovarze (2020, 2021), w tym obserwacji uczestniczącej w trakcie obchodów 30-lecia rocznicy upadku obrony miasta (18 XI 2021).

TŁO HISTORYCZNE

Vukovar znany był przed 1991 rokiem z zabytkowej, barokowej zabudowy, fabryki obuwia Borovo (produkującej m.in. legendarne borosany – obuwie noszone przez kobiety w całej Jugosławii w zakładach pracy), kluczowego dla regionu portu na Dunaju, wieży ciśnień z 1968 roku czy stanowiska archeologicznego Vučedol, znajdującego się 5 km od miasta. Wykopana tam w 1938 roku figura gołębia (*vučedolska golubica*) stanowi oficjalny symbol miasta, choć obecnie równolegle istnieje bogate spektrum symboli odnoszących się do niedawnej tragedii (np. wieża ciśnień, szpital, Pałac Eltz).

W okresie istnienia Jugosławii do Vukovaru, szczególnie do położonego na północ Borova, przybywali robotnicy z różnych stron Chorwacji czy z pobliskiej Serbii. Poziom życia w jugosłowiańskiej stolicy przemysłu obuwniczego znacznie przewyższał średnią krajową, do dziś wspomina się wysoki poziom gwarancji socjalnych i bogatą

⁸ M. Rekść, *Mity narodowe i ich rola w kreowaniu polityki na przykładzie państw byłej Jugosławii*, Łódź 2013, s. 55-56.

infrastrukturę sportową. Według przeprowadzonego w 1991 roku spisu powszechnego Vukovar zamieszkiwało: 47,2% Chorwatów, 32,3% Serbów, 9,8% Jugosłowian, 3,2% Rusinów, 1,6% Węgrów, 0,2% Niemców i 5,8% osób deklaruujących inną narodowość⁹. Aż 80% mieszkańców posiadało przynajmniej jednego z dziadków innej narodowości, co doskonale oddaje pograniczny charakter miasteczka. Dla władz jugosłowiańskich robotniczy, wieloetniczny Vukovar stanowił modelowy przykład udanej implementacji doktryny *bratertwa i jedności*¹⁰.

Później chorwacki dyskurs nacjonalistyczny będzie wysuwał oskarżenia wobec Belgradu, że były to tendencyjne działania, mające na celu manipulacje etniczne na niekorzyść Chorwatów¹¹. Z drugiej strony okres przedwojenny bywa idealizowany jako spokojne, bezpieczne, dostatnie czasy; sielankę zakłóciły napięcia etniczne towarzyszące rozpadowi Jugosławii, a zaraz potem nastąpiło oblężenie. Tymczasem kryzys gospodarczy SFRJ, pogłębiający się w latach 80. – uważany za jedną z szeregu przyczyn rozpadu federacji¹² – dotknął i Borovo. W 1987 roku zdesperowani robotnicy rozpoczęli falę strajków, która trwała aż do 1991 roku. Co ciekawe, początkowo Serbowie i Chorwaci demonstrowali razem przeciwko pogarszającej się stopie życia, dopiero z czasem zaczęły narastać podziały między nimi¹³, co było pochodną narastających w tamtym czasie podziałów etnicznych w ramach SFRJ, w tym sporu na linii Zagrzeb–Belgrad¹⁴.

Od wiosny 1991 roku mnożyły się incydenty, na ulicach stawiano barykady, dochodziło do strzelanin, ale faktyczny dramat miasta rozpoczął się z końcem sierpnia, kiedy siły JNA przystąpiły do zmasowanego ataku. Według Chorwackiego Centrum Pamięci i Dokumentacji Wojny Ojczyźnianej (Hrvatski memorijalni dokumentacijski centar Domovinskog rata) Vukovaru broniło ok. 1800-2000 bojowników, mających przeciwko sobie dobrze wyposażoną, ponad 30-tysięczną armię federalną, mogącą liczyć na rezerwy¹⁵. Do dziś nie jest znana ostateczna liczba ofiar; Chorwaci szacują ją na 2717 osób, w tym 879 obrońców¹⁶, zaś po stronie jugosłowiańskiej mówi się o ponad 1000

⁹ D. Živić, *Je li Vukovar (bio) srpski grad?*, [w:] *Vukovar 91.: istina i/ili osporavanje (između znanosti i manipulacije)*, red. D. Živić i in., Zagreb–Vukovar 2013, s. 109.

¹⁰ B. Baillie, *Memorialising the „Martyred City”: Negotiating Vukovar’s Wartime Past*, [w:] *Locating Urban Conflicts. Ethnicity, Nationalism and the Everyday*, red. W. Pullan, B. Baillie, London 2013, s. 117.

¹¹ S. Cvek, J. Račić, S. Ivčić, *Borovo u strajku. Rad u tranziciji 1987-1991*, Zagreb 2019, s. 29.

¹² M.J. Zacharias, *Komunizam, federacija, nacjonalizmy. System władzy w Jugosławii 1943-1991. Powstanie, przekształcenia, rozkład*, Warszawa 2004, s. 397 i n.

¹³ S. Cvek, J. Račić, S. Ivčić, *Borovo u strajku...*, s. 133 i n.

¹⁴ Zob. np. S.L. Szczesio, *Od śmierci Tity do rozpadu Jugosławii: dezintegracja federacji jugosłowiańskiej (1980–1992)*, „Wiadomości Historyczne. Czasopismo dla nauczycieli” 2020, no. 3, s. 40-41; M. Czerwiński, *Chorwacja. Dzieje, kultura, idee*, Kraków 2020, s. 632 i n.; T. Stryjek, *Współczesna Serbia i Chorwacja wobec własnej historii*, Warszawa 2020, s. 486 i n.

¹⁵ *Tragedija grada heroja u brojkama: Stradalo je više od 2700 ljudi, protiv 30.000 vojnika borilo manje od 2000 hrvatskih branitelja...*, *Dnevnik*, 18 XI 2020, [online] <https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/crna-ratna-statistika-zastrasuje-brojke-za-vukovar-i-bitku-za-vukovar---628573.html>, 10 XI 2022.

¹⁶ *Tamże; Najveća i najkrvavija bitka Domovinskog rata u brojkama: Opsada Vukovara trajala je punih 87 dana...*, *SiB*, 18 XI 2020, [online] <https://sib.net.hr/vijesti/regija/3928220/najveca-i-najkrvavija-bitka-domovinskog-rata-u-brojkama-opsada-vukovara-trajala-je-punih-87-dana/>, 10 XI 2022.

żołnierzy. Był to pierwszy w historii powojennej Europy przypadek niemal doszczętnego zniszczenia miasta¹⁷.

Chorwacki dyskurs publiczny znacjonalizował walki o Vukovar – wedle dominującej narracji była to obrona Chorwatów przed serbskim agresorem, interpretowana w czarno-białych kategoriach walki dobra ze złem. Rzeczywistość jest jednak bardziej złożona. Wśród obrońców miasta znaleźli się również przedstawiciele mniejszości: Węgrzy, Niemcy, Rusini, Słowacy, a także lokalni Serbowie, nieakceptujący nacjonalistycznych haseł Slobodana Miloševića¹⁸. Co więcej, opowieść o oblężeniu heroizuje Chorwatów jako odważnych śmiarków walczących w słusznej sprawie, tymczasem strona serbska mówi o zbrodniach popełnianych na przedstawicielach ich nacji, zarówno przed rozpoczęciem oblężenia, jak i podczas jego trwania, i ubolewa, że ma dużo problemów z ich upamiętnianiem¹⁹. Strona chorwacka, jeśli już się do nich przyznaje, tłumaczy, że były to jedynie incydenty, sprowokowane realiami wojny.

Bitwa o Vukovar stała się centralną narracją wojny ojczyźnianej, którą uznać można za mit założycielski współczesnej Chorwacji. Nic więc dziwnego, że miasto urosło do rangi miejsca pamięci w ujęciu Pierre’a Nory, bywa mityzowane na wiele sposobów i określane przy pomocy emocjonalnych metafor, np. „miasto-bohater”, „miasto bohaterów”, „duma Chorwacji”, „rycerz Chorwacji”, „piekło”, „chorwacki Stalingrad”²⁰.

LATA 1991-1998

Po upadku obrony i wypędzeniu nieserbkiej ludności Vukovar przyłączono do Republiki Serbskiej Krajiny, gdzie kolejne rocznice 18 listopada 1991 roku obchodzono jako Dzień Wyzwolenia²¹. Miasto powróciło w granice Chorwacji dopiero w styczniu 1998 roku na mocy porozumienia z Erdut (listopad 1995), zakładającego pokojową reintegrację Wschodniej Sławonii, Baranji i Zachodniego Sremu z resztą kraju po dwuletnim okresie przejściowym (1996-1997), kiedy to kontrolę nad spornym terytorium objęła misja ONZ (United Nations Transitional Administration for Eastern Slavonia, Baranja and Western Sirmium, UNTAES). Dla Chorwatów do symbolicznego odzyskania kontroli nad Vukovarem doszło w czerwcu 1997 roku, gdy „pociągami pokoju” przybył

¹⁷ Zob. np. A. Krzak, *Wojna w Chorwacji 1991. Oblężenie Vukovaru*, [w:] *Konflikty militarne i niemilitarne na Bałkanach w XX i XXI wieku w perspektywie polemologicznej*, red. D. Gibas-Krzak, A. Krzak, Warszawa–Szczecin 2013, s. 137-165.

¹⁸ D. Živić, I. Šušić Degmečić, *The Battle of Vukovar: A Turning Point in the Croatian „Homeland War”*, „Témoigner. Entre histoire et mémoire” 2016, no. 123, s. 184; M. Reksć, *Vukovar: Memory Conflicts as an Obstacle to Serbo-Croatian Reconciliation*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2021, vol. 19, no. 4, s. 51.

¹⁹ *Tamże*, s. 58-60.

²⁰ K. Kardov, *Remember Vukovar: Memory, Sense of Place, and the National Tradition in Croatia*, [w:] *Democratic Transition in Croatia: Value Transformation, Education, and Media*, red. S.P. Ramet, D. Matić, College Station 2007, s. 65.

²¹ A. Zanki, *Pamćenje brvatskog društva na primjeru Vukovara – grada heroja*, „Slavia Meridionalis” 2018, vol. 18, s. 8.

tam (wraz z grupą dostojników państwowych i kościelnych) Tudman. Jak podkreśla Jović, porozumienie z Erdut nie przystaje do heroicznego mitu o wojnie ojczyźnianej, bowiem na jego mocy przyłączono terytoria w sposób pokojowy, a nie poprzez czyn zbrojny (w odróżnieniu od operacji Oluja czy Bljesak), co *de facto* oznaczało przejście ich wraz z zamieszkałą tam ludnością serbską – w związku z tym jest ono marginalizowane w pamięci zbiorowej środowisk prawicy²².

Do 1998 roku obchody kolejnych rocznic tragedii „miasta-bohatera” odbywały się w innych ośrodkach: stołecznym Zagrzebiu, albo położonych w Sławonii Osijeku i Đakowie²³. Biedna, obciążona sankcjami Serbia nie miała jak pomagać finansowo Republice Serbskiej Krajiny, dlatego mieszkańcy żyli w ruinach, które sami próbowali odbudowywać²⁴. Do zorganizowanej rekonstrukcji miasta doszło dopiero po jego reintegracji z Chorwacją²⁵.

VUKOVAR W GRANICACH CHORWACJI

W chorwackim dyskursie wewnętrznym podkreśla się sukces pokojowej reintegracji Wschodniej Sławonii, Baranji i Zachodniego Sremu, pojawiały się nawet sugestie, że doświadczenia Zagrzebia można byłoby wykorzystać np. w Donbasie. Jednak stosunki etniczne w Vukovarze ciągle pozostają napięte, a miasto utraciło swój wieloetniczny charakter po tym, jak stało się areną starcia serbskiego i chorwackiego nacjonalizmu. Obie społeczności funkcjonują obok siebie. Każda pielęgnuje własną wersję wydarzeń z 1991 roku, dzieci chodzą do innych, narodowych szkół²⁶. Narodowe są też kawiarnie (z pojedynczymi wyjątkami). W niewielkich rozmiarów mieście (niecałe 30 000 mieszkańców) jest mnóstwo pomników, muzeów i tablic upamiętniających chorwackie ofiary i chorwackich bohaterów – w myśl zasady, że to zwycięzcy piszą historię²⁷. Serbowie, którzy także ponieśli ofiary, są stale stygmatyzowani, przechodząc ulicami, napotykają wypisane na murach ustaszowskie pozdrowienie *Za dom spremi*. Chorwaci zdają się zapominać, że wielu serbskich sąsiadów stanęło po ich stronie, za co później byli represjonowani przez rodaków, młode pokolenia nie są winne czynów rodziców czy dziadków, że mniejszość serbska pracuje i płaci podatki na rzecz państwa chorwackiego.

²² D. Jović, *Rat i mit...*, s. 19.

²³ A. Ljubojević, *Remembering the Hague: The Impact of International Criminal Justice on Memory Practices in Croatia*, [w:] *Framing the Nation and Collective Identities: Political Rituals and Cultural Memory of the Twentieth Century Traumas in Croatia*, red. V. Pavlaković, D. Pauković, London 2019, s. 179.

²⁴ I. Barišić, *Provjerili smo kako je bilo živjeti u Vukovaru tijekom šestogodišnje okupacije*, tportal, 19 XI 2017, [online] <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/provjerili-smo-kako-je-bilo-zivjeti-u-vukovaru-tijekom-sestogodisnje-okupacije-foto-20171115>, 10 XI 2022.

²⁵ Zob. Z. Karač, A. Štulhofer, *Obnova povijesne urbane cjeline Vukovara nakon domovinskog rata. Kritika modela i metodološki aspekti*, „Društvena istraživanja” 2008, no. 17, s. 149-166.

²⁶ Zob. M. Reksć, *Vukovar – Memory Conflicts...*, s. 60-61.

²⁷ M. Piasek, *Nationalising Scorched Earth: Memory and Destruction of Monuments from Vukovar to Knin*, „Studies on National Movements” 2022, vol. 9, no. 1, s. 82.

W Vukovarze nie mają lekko również Chorwaci, skoro poziom życia znacznie odstaje od średniej krajowej. Vukovarsko-srijemska żupanija należy do trzech najsłabiej rozwiniętych w Chorwacji, panują tu wysokie bezrobocie i przygnębiająca atmosfera, będąca mieszkanką trudnej przeszłości i etnicznej segregacji. Według badań przeprowadzonych w 2021 roku zdecydowana większość mieszkańców (ponad 80%) czuje się zakładnikami politycznych rozgrywek, a trauma wojenna bywa dziedziczona przez kolejne pokolenia²⁸. Nic dziwnego, że ludzie, zwłaszcza młodzi, masowo stąd wyjeżdżają, co potwierdziły wyniki najnowszego spisu powszechnego (o czym dalej będzie mowa).

Pomimo przyjętej w 2000 roku Deklaracji o wojnie ojczyźnianej, próbującej narzucić jednowymiarową percepcję wydarzeń, w Chorwacji ścierają się odmienne podejścia do tragedii Vukovaru, a w konsekwencji jej upamiętniania. Dla kręgów, umownie zwanych liberalnymi, otwartych na pojednanie z Serbami i gotowych na debatę o różnych odcieniach konfliktu, Vukovar to zamknięta karta historii, o której trzeba pamiętać, ale w sposób krytyczny, bez epatowania skrajnie nacjonalistycznymi, zakrawającymi o neofaszyzm hasłami. Pośród tej części społeczeństwa pojawiają się głosy, że Vukovar mógłby stać się chorwackim Strasburgiem, symbolem chorwacko-serbskiego pojednania; promując tradycję jego wieloetniczności, łatwo byłoby pozyskiwać fundusze z zewnątrz na rozwój niedoinwestowanego miasta i regionu. Wskazuje się na bogate dziedzictwo kulturowe i walory turystyczne Wschodniej Sławonii inne niż turystyka wojenna.

W drugiej stronie dyskursu Vukovar budzi przede wszystkim skojarzenia martyrologiczne, funkcjonuje jako mit, z którym nie wolno próbować podejmować dyskusji. O liczebności tej części elektoratu może świadczyć fakt, że politycy różnych opcji, nie tylko HDZ, corocznie przybywają na obchody upadku obrony miasta, biorą w nich czynny udział i udają, że nie widzą symboliki Niezależnego Państwa Chorwackiego (Nezavisna Država Hrvatska, NDH), flag Chorwackich Sił Obrony (Hrvatske obrambene snage, HOS)²⁹ czy napisów *Za dom spremni*, o czym będzie dalej mowa. Podobny spektakl rozgrywa się zresztą w Kninie (stolicy Republiki Serbskiej Krajiny) 5 sierpnia, kiedy to uroczyste obchodzi się rocznicę zakończenia operacji Oluja. Chorwacja do dziś nie potrafi rozliczyć się z trudną przeszłością, przede wszystkim ze względu na silną pozycję środowisk kombatanckich i patriotyczno-narodowych³⁰.

²⁸ D. Čorkalo Biruški, N. Blanuša, I. Kapović, *Grad zarobljen politikom. Kako građani Vukovara vide svoj grad danas?*, Ožujak 2021, s. 4-5, [online] <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/kroatien/17537.pdf>, 11 XI 2022.

²⁹ Formacja paramilitarna jawnie odwołująca się do ideologii faszystowskiej, której żołnierze walczyli m.in. w Vukovarze.

³⁰ M. Cesarz, *Elementy tradycji ustaszowskiej i ich znaczenie w procesie kształtowania się chorwackiej tożsamości narodowej po rozpadzie Socjalistycznej Federalnej Republiki Jugosławii*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2014, vol. 36, no. 4, s. 80.

VUKOVAR – POMIĘDZY DEMOGRAFIĄ A POLITYKĄ

Według pierwszego powojennego spisu powszechnego z 2001 roku Vukovar zamieszkiwało 56,93% Chorwatów i 33,21% Serbów³¹, według kolejnego, z 2011 roku – 57,4% Chorwatów oraz 39,4% Serbów. Taki wynik (opublikowany w 2012 roku) wzbudził panikę wśród środowisk kombatanckich i nacjonalistów, oznaczał bowiem, że serbska mniejszość stanowi ponad jedną trzecią mieszkańców miasta, a więc – zgodnie z ustawą uchwaloną niewiele wcześniej, by wypełnić kryteria akcesji do Unii Europejskiej (UE) – przysługuje jej prawo do posługiwania się własnym językiem i alfabetem. Podważano wyniki spisu, próbując wykazać, że liczba Serbów została sztucznie zawyżona. Wskazywano, że wprowadzenie cyrylicy w Vukovarze byłoby obraźliwe wobec ofiar³².

Kiedy rządząca wówczas SDP przystąpiła do stawiania nad Vuką dwujęzycznych tablic, opozycyjna HDZ wspierała lokalnych aktywistów w ich usuwaniu³³. W całej Chorwacji odbywały się protesty przeciwko włączeniu języka serbskiego w przestrzeń publiczną Vukovaru. Stowarzyszenia weteranów powoływały się na swój stały argument o łamaniu Deklaracji o wojnie ojczyznianej – choć jako deklaracja nie ma ona mocy prawnej. Jednocześnie środowiska liberalne organizowały marsze i happeningi w obronie dwujęzycznego miasta³⁴. Kryzys osiągnął apogeum podczas obchodów rocznicy upadku miasta – 18 listopada 2013 roku, kiedy środowiska kombatanckie zorganizowały prywatną procesję pamięci, uniemożliwiając przedstawicielom władz państwowych ich sprawny przemarsz.

Fala protestów w 2013 roku dodatkowo umocniła podziały dotyczące sposobu postrzegania i upamiętniania tragicznych wydarzeń w Vukovarze. Szczególną zasługę miały w tym środowiska kombatanckie, oskarżające zwolenników budowania „chorwackiego Strasburga” o brak patriotyzmu i szacunku wobec ofiar. Wymownym przykładem tej agresywnej retoryki była wypowiedź przewodniczącego jednej z organizacji weteranów (Stožer za odbranu hrvatskog Vukovara), jakoby istniał podział na „Chorwację vukovarską” i „Chorwację nievukovarską”³⁵. Ów aktywista bardziej lub mniej świadomie dokonał rozróżnienia na Chorwację zamkniętą w przeszłości, bezrefleksyjnie trwającą przy micie Vukovaru, i Chorwację poddającą ów mit krytycznej ocenie, otwartą na dyskusję, dialog i pojednanie.

³¹ *Nestajanje Srba u Vukovaru*, P-portal.net, 26 IV 2020, [online] <https://p-portal.net/nestajanje-srba-u-vukovaru/>, 11 XI 2022.

³² I. Sokolić, *International Courts and Mass Atrocity: Narratives of War and Justice in Croatia*, Berlin–New York 2018, s. 130-135; W. Hebda, *Serbsko-chorwackie stosunki polityczne...*, s. 265-266.

³³ E. Zebić, *Srbi gube dvojezičnost u Vukovaru, jedan od rezultata popisa u Hrvatskoj*, Radio Slobodna Evropa, 22 IX 2022, [online] <https://www.slobodnaevropa.org/a/hrvatska-vukovar-dvojezicnost-popis/32046657.html>, 30 XII 2022.

³⁴ A. Ljubojevic, *Speak Up, Write Out: Language and Populism in Croatia*, [w:] *Narratives of Identity in Social Movements, Conflicts and Change*, red. L.E. Hancock, Bingley 2016, s. 44-45.

³⁵ *Tamże*, s. 45.

W 2020 roku chorwacki parlament uchwalił Ustawę o proklamowaniu Vukovaru miastem szczególnego ojczyźnianego pietyzmu (*Zakon o proglašenju Vukovara mjestom posebnog domovinskog pijeteta*)³⁶, stanowiącą m.in., że na jego terenie nie ma miejsca na inne niż chorwackie języki, symbole i hymny. Implementacja tej ustawy oznaczała w praktyce zwycięstwo środowisk kombatanckich i nacjonalistycznych i umacniała podziały wewnętrzne. Mniejszość serbska nie kryła i do dziś nie kryje rozczarowania faktem, że państwo chorwackie *de facto* nie realizuje jej praw, choć zobowiązało się do tego w procesie negocjacji z Brukselą poprzedzającym akcesję do UE. O ile na półwyspie Istria język włoski (jako mniejszościowy) funkcjonuje w przestrzeni miejskiej, a ludność włoska może w pełni korzystać ze swoich praw, o tyle chorwaccy Serbowie są stygmatyzowani, zabrania im się używania języka, nazywa się ich gośćmi, zdarzają się ponadto akty wandalizmu, na które policja nie reaguje³⁷. Dyskusja o prawach Serbów w Vukovarze zapewne zostanie wstrzymana na najbliższe lata, bowiem wedle najnowszego spisu powszechnego z 2021 roku stanowią oni mniej niż jedną trzecią ludności (29,73%)³⁸. Dla vukovarskiego burmistrza Ivana Penavy (HDZ) te wyniki są dowodem na uchybienia przy poprzednim spisie, więc prawo do dwujęzyczności *de facto* nigdy Serbom się nie należało³⁹. Lokalni Serbowie tłumaczą odpływ ludności brakiem perspektyw, niskimi pensjami i dyskryminacją przy zatrudnieniu. Trudno się z tym nie zgodzić – taki stan rzeczy jest skutkiem zwycięstwa „Chorwacji vukovarskiej” nad „nievukovarską”. Chorwacji rządzonej przez HDZ nie zależy na rozwoju regionów kraju zamieszkałych przez Serbów, ale cenę za to płacą również miejscowi Chorwaci.

OBCHODY ROCZNIC UPADKU MIASTA

Biedny, od lat niedoinwestowany Vukovar odżywa przez jeden dzień w roku, kiedy zjeżdżają doń tysiące ludzi. 18 listopada, obchodzony uroczystość jako rocznica upadku bohaterskiej obrony miasta od momentu zjednoczenia Wschodniej Sławonii z Chorwacją, dla tej części społeczeństwa, którą możemy umownie nazwać tradycyjną, patriotyczną czy konserwatywną, staje się okazją do upamiętniania wydarzeń z 1991 roku i jednoczesnego manifestowania poglądów nacjonalistycznych. W zasadzie obchody rocznicowe są rozłożone na kilka dni, ale najważniejsze uroczystości, na które zjeżdżają tłumy Chorwatów (w tym Chorwatów z Bośni i Hercegowiny), odbywają się w dniu poddania się miasta. Ich kulminacyjną część stanowi „Kolumna pamięci” (Kolona sjećanja) – marsz, którego 5,5-kilometrowa trasa wiedzie od szpitala ku cmentarzowi, gdzie spoczywają obrońcy miasta. Biorą w nim udział kombataneci, politycy, duchowni,

³⁶ *Zakon o proglašenju Vukovara mjestom posebnog domovinskog pijeteta*, Zakon.hr, 14 III 2020, [online] <https://www.zakon.hr/z/2503/Zakon-o-progla%C5%A1enju-Vukovara-mjestom-posebnog-domovinskog-pijeteta>, 30 XII 2022.

³⁷ D. Jović, *Rat i mit...*, s. 236-238; W. Hebda, *Serbsko-chorwackie stosunki polityczne...*, s. 260-265.

³⁸ E. Zebić, *Srbi gube dvojezičnost u Vukovaru...*

³⁹ *Tamże*.

przedstawiciele różnych organizacji i środowisk, zazwyczaj prawniczych, a także tysiące zwykłych ludzi. Miasto zamienia się w arenę manifestacji chorwackiego patriotyzmu, którego ostrze jest wymierzone w Serbię i Serbów. Symbole chorwackie mieszają się z symbolami NDH, a przybyli z Zagrzebia decydenci udają, że ich nie widzą.

Tego dnia Serbowie zamykają się w swoich domach albo wyjeżdżają z miasta. Serbskie kawiarnie pozostają zamknięte, a chorwackie lokale przeżywają oblężenie. W wielu z nich rozbrzmiewają piosenki Thompsona, wokalisty o poglądach skrajnie nacjonalistycznych, a zarazem uczestnika wojny ojczyźnianej. Wprawdzie biedne miasto próbuje zarabiać na wojennej turystyce nie tylko przez jeden dzień w roku – od 2014 roku wycieczka do Vukovaru jest obowiązkowa dla wszystkich uczniów klas ósmych, ponadto do miasta-bohatera przyjeżdżają czasem chorwaccy turyści wewnętrzni⁴⁰ – jednak to 18 listopada staje się okazją do pokaźnego zarobku dla branży usługowej.

W 2020 roku po raz pierwszy obchodzono 18 listopada jako święto państwowe i dzień wolny od pracy (Dan sjećanja na žrtve Domovinskog rata i Dan sjećanja na žrtvu Vukovara i Škabrnje). Z tej okazji odrestaurowano wieżę ciśnień – symbol oporu miasta, na której, pomimo ciągłego ostrzału, dwóch ochotników stale wywieszało chorwacką flagę⁴¹. Odbudowa wieży kosztowała 46 mln kun, z czego aż 39 mln pochodziło z prywatnych wpłat Chorwatów i chorwackiej diaspory⁴². Pośród urbanistów, architektów i liberalnie zorientowanych intelektualistów inwestycja budziła i wciąż budzi kontrowersje ze względu na estetykę; mówi się o kiczu odpowiadającym mało wyrafinowanym gustom. Inni wskazują, że pieniądze wydawano w nietransparentnych okolicznościach, ponadto można je było przeznaczyć na inny cel, stymulujący rozwój Vukovaru⁴³. Dla tłumów przybywających na obchody rocznicy upadku obrony miasta wizyta na wieży stała się obowiązkowym elementem wyprawy (mimo dość wysokiej ceny biletów: 55-65 kun, czyli ok. 35-40 zł), zwłaszcza że budowla znajduje się na trasie marszu. Choć z powodu pandemii w 2020 roku wyrażono zgodę na udział w tradycyjnym marszu jedynie 500 osób, to zalecenia nie przestrzegano – dziennikarze szacowali, że w kolumnie szły tysiące ludzi.

Warto dodać, że „nievukovarska” Chorwacja – partie lewicowe, organizacje broniące prac człowieka, organizacje pozarządowe – również podejmuje próby upamiętniania tragedii miasta i jego mieszkańców, ale robi to w pojednawczy sposób, podkreślając

⁴⁰ A. Vladislavljec, *Croatia's Conflict-Ravaged Vukovar Tires of War Tourism*, Balkan Transitional Justice, 15 XI 2019, [online] <https://balkaninsight.com/2019/11/15/croatias-conflict-ravaged-vukovar-tires-of-war-tourism-2/>, 30 XII 2022.

⁴¹ S. Lepan Štefančić, *Hrvatska zastava na Vodotoranju vijorila se uz poruku – Mitnica nije pala*, Lokalni.hr, 23 XI 2016, [online] <https://lokalni.vecernji.hr/gradovi/hrvatska-zastava-na-vodotoranju-vijorila-se-uz-poruku-mitnica-nije-pala-1203>, 30 XII 2022.

⁴² B. Bradarić, *Otvoren je Vukovarski vodotoranj – simbol hrvatskog zajedništva*, Večernji list, 30 X 2020, [online] <https://www.vecernji.hr/vijesti/otvoren-je-vukovarski-vodotoranj-simbol-hrvatskog-zajednistva-1442542>, 3 XI 2021.

⁴³ D. Ciglenečki, *Kako Vukovar živi danas? I Hrvati i Srbi kažu da se neki napredak vidi, ali i da je zajedništvo – prazna priča*, Novi list, 18 XI 2020, [online] https://www.novolist.hr/novosti/hrvatska/kako-vukovar-zivi-danas-i-hrvati-i-srbi-kazu-da-se-neki-napredak-vidi-ali-i-da-je-zajednistvo-prazna-prica/?meta_refresh=true, 30 XII 2022.

dramat wszystkich ofiar niezależnie od narodowości⁴⁴. Takie uroczystości nie są jednak spektakularne i nie zdobywają szerszego rozgłosu.

2021 – 30. ROCZNICA UPADKU VUKOVARU

Obchody 30. rocznicy upadku Vukovaru przypadły na szczyt kolejnej fali pandemii, przy czym wskaźnik wyszczepienia społeczeństwa wynosił ok. 50%⁴⁵. Władze chorwackie i środowiska kombatanckie apelowały, by ze względów sanitarnych upamiętniać ofiary, zapalając znicze na ulicach nazwanych na cześć miasta-bohatera (a takie znajdują się praktycznie w każdym mieście). Mimo to nad Vukę i tak ściągnęły tysiące ludzi, nieprzestrzegających dystansu społecznego; niektórzy szacowali ich liczbę nawet na 70 000⁴⁶. Na czele marszu szli najwyżsi rangą politycy, w tym prezydent Zoran Milanović, premier Andrej Plenković i wicepremier z ramienia mniejszości serbskiej Boris Milošević⁴⁷. W procesji powiewały flagi HOS-u z napisem *Za dom spremni*, które zresztą można było kupić (podobnie jak inne kontrowersyjne pamiątki) od ulicznych sprzedawców, mimo że chorwackie prawo zabrania propagowania faszyzmu.

Rocznica – jak co roku – podzieliła chorwackie społeczeństwo w kwestii sposobu oddawania czci poległym, choć polemika była bardziej zażarta z uwagi na okrągły charakter jubileuszu. Chorwacja liberalna, prozachodnia, postępową postulowała odejście od narracji martyrologicznych na rzecz myślenia o rozwoju i dostatniej przyszłości miasta, w które corocznie inwestuje się miliony kun – ale te nie są wydawane na poprawę warunków życia ludności⁴⁸. Proponowano bardziej nowoczesne i ekologiczne sposoby upamiętniania ofiar niż zapalanie milionów zniczy w całym kraju. Dla środowisk kombatanckich pamięć o tragedii Vukovaru staje się pretekstem do reprodukcji nacjonalistycznej retoryki. Wolą, by pozostał emocjonalnym symbolem, swego rodzaju

⁴⁴ V. Perica, *Pomirenje i posljednji dani. Balkanske nacije u mitovima i muzejima slave, stida i srama*, Beograd 2021, s. 22.

⁴⁵ T. Rudež, *Imamo računicu: Evo koliki će biti postotak cijepljenih u RH ako se nastavi ovim tempom*, Jutarnji list, 11 XI 2021, [online] <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/imamo-racunicu-evo-koliki-ce-biti-postotak-cijepljenih-u-rh-ako-se-nastavi-ovim-tempom-15119224>, 3 XII 2022.

⁴⁶ *Tisuću lampiona na Dunavu: „Vječna zahvala i sjećanje na sve one koji su dali najviše što su mogli – svoje živote”*, Dnevnik, 18 XI 2020, [online] <https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/vukovar-30-godina-pratite-uzivo-specijal-na-novoj-tv-i-portalu-dnevnik-hr---684469.html>, 3 XII 2022.

⁴⁷ Udział wicepremiera, wywodzącego się z mniejszości serbskiej, w obchodach symbolicznych dla Chorwatów wydarzeń, takich jak te w Vukovarze, to nowa tradycja, zapoczątkowana w 2020 roku. Wówczas to Boris Milošević wybrał się do Kninu na ceremonię upamiętniającą zakończenie operacji Oluja. Postawa polityka została przyjęta z aprobatą przez HDZ oraz SDP, ale nie przez środowiska kombatanckie, do dziś podkreślające, że Serbowie nie powinni uczestniczyć w chorwackich uroczystościach patriotycznych. Można powiedzieć, że weterani nie są skłonni pogodzić się z faktem naruszającym „świętą” dla nich opowieść o wojnie ojczyźnianej, w której Serbowie mogą być oceniani wyłącznie negatywnie, i w związku z tym nie życzą sobie, aby brali oni udział w ich spektaklu.

⁴⁸ B. Dežulović, *Jebo vas Vukovar*, N1 TV, 2 I 2021, [online] <https://n1info.hr/kolumne/boris-dezulovic/jebo-vas-vukovar/>, 30 XII 2022.

patriotyczno-szowinistyczną wydmuszką, gdzie raz do roku można przeżyć spektakl dający poczucie wewnętrznego spełnienia. Tolerancyjny, pluralistyczny, pełen zachodnich inwestycji Vukovar nie mieści się w ich wyobrażeniach zbiorowych. Z kolei rządząca obecnie HDZ ma świadomość ogromnego potencjału mitu Vukovaru i emocji, jakie wzbudza on pośród prawicowej części elektoratu, dlatego ochoczo go reprodukuje, w konsekwencji umacniając podziały społeczne.

Te kontrowersje podgrzały debatę publiczną miesiąc wcześniej – w październiku 2021 roku, podczas sporu o mural w położonej na przedmieściach Zagrzebia dzielnicy Lanište. Przedstawia on skazanego za zbrodnie wojenne przez Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości w Hadze Slobodana Praljaka, przez wielu Chorwatów uznawanego za bohatera. Kontrowersyjne graffiti pojawiło się na podstacji trakcyjnej, obok malowideł poświęconych Vukovarowi oraz Dinamo Zagrzeb. Władze stolicy uznały, że wszystkie trzy murale (ich autorstwo przypisuje się Bad Blue Boys [BBB] – kibicom stołecznego klubu) zostały namalowane niezgodnie z prawem i zleciły ich usunięcie. Ostro zareagowały na to środowiska kombatanckie, a naciski prawicy były tak silne, że młody burmistrz Tomislav Tomašević, deklarujący poglądy lewicowo-zielone, ustąpił: obiecał przywrócenie graffiti poświęconego Vukovarowi⁴⁹. To dobitnie pokazuje, jak silne emocje budzi w niektórych to miasto-bohater – traktuje się je jako „świętość” wyjętą spod przepisów obowiązującego prawa. Nawet prozachodni burmistrz, wpisujący się w nurt „Chorwacji niewukovarskiej”, był zmuszony ulec naciskom grup weteranów, by nie ryzykować zaognienia konfliktu.

Równie wiele dyskusji wzbudziła decyzja władz miasteczka Vinkovci, położonego w pobliżu Vukovaru, które odmówiły chorwackiemu artyście o serbskich korzeniach Rade Šerbedžiji występu, zaplanowanego na 15 listopada 2021 roku. Sprzeciw tłumaczono niefortunną datą, zbyt bliską rocznicy „narodowej tragedii”. Także w tym wypadku specyficznie rozumiana pamięć o przeszłości stanęła na drodze do budowy atmosfery pojednania.

UWAGI KOŃCOWE

W 2022 roku obchody nie wzbudziły aż takiej polemiki. Dziennikarze koncentrowali się na najnowszych wynikach spisu powszechnego, zwracając uwagę na odpływ młodych i istotną zmianę składu etnicznego miasta. W procesji wziął udział premier Plenković, a prezydent Milanović odwiedził Vukovar dzień wcześniej, 18 listopada spędził zaś w Škabrnji⁵⁰. Podczas obchodów w tej dalmatyńskiej miejscowości kombatan-ci ostentacyjnie odwrócili się plecami do towarzyszącej głowie państwa wicepremierce

⁴⁹ S. Bogdanić, *Vukovar: Grad heroj, ali i sredstvo za ideološko dijeljenje Hrvatske*, Deutsche Welle, 18 XI 2021, [online] https://www.dw.com/hr/vukovar-grad-heroj-ali-i-sredstvo-za-ideolo%C5%A1ko-dijeljenje-hrvatske/a-59853062?fbclid=IwAR0RFInzMy_d3Hrh8v1U5T24dfFACnazuDeIN9RbE FBFm3gG2TEDV-FZG4o, 3 XI 2022.

⁵⁰ 18 listopada jest obchodzony jako Dzień Pamięci Ofiar Wojny Ojczyzny i Dzień Pamięci Ofiar Vukovaru i Škabrnji (Dan sjećanja na žrtve Domovinskog rata i Dan sjećanja na žrtvu Vukovara i Škabrnje).

i przedstawiciele mniejszości serbskiej Anji Šimpradze, co miało być aktem protestu wobec jej wypowiedzi, że operacja Oluja nosiła znamiona czystki etnicznej⁵¹. Pocho-dząca z Kninu Šimpraga ma osobiste powody, żeby tak twierdzić, gdyż jako dziecko doświadczyła dramatu wypędzenia. Niestety Chorwaci (w przeważającej większości) nie potrafią rozprawić się ze swoją przeszłością, widzą siebie jako jedyne jej ofiary, woj-nę ojczyźnianą postrzegają jako heroiczną walkę dobra ze złem. Kombatanci stanowią mocną grupę nacisku i choć mają specyficzne, wręcz antysystemowe poglądy, cieszą się dużą estymą i są na tyle licznym środowiskiem, że rządzący boją się im przeciwstawić.

Silną pozycję kombatantów i kontrowersyjne podejście do przeszłości w dyskursie publicznym i instytucjach państwowych unaocznilo wydarzenie z października 2022 roku. Chorwacką opinię publiczną obiegła wówczas informacja, że skazanemu za po-bicie kobiety tłuczkiem do mięsa byłemu członkowi HDZ i wójtowi gminy Lasin-ja Željko Prigoracowi sąd drugiej instancji zmniejszył wyrok z dwóch lat do półtora roku, a okolicznością łagodzącą miał być fakt, że skazany jest weteranem wojennym⁵². Wiadomość zbulwersowała część chorwackiego społeczeństwa, ale raczej część „nievu-kovarską”. Niestety, stała reprodukcja mitu Vukovaru przekłada się na decyzje o cha-rakterze państwowym oraz na znaczenie środowisk weteranów, którym nie zależy na budowaniu państwa prawa zgodnie z europejskimi standardami.

ZAKOŃCZENIE

Choć od zakończenia wojny ojczyźnianej minęło już prawie 30 lat, Chorwacja nie po-trafi rozliczyć się z przeszłością, narracje patriotyczne nierzadko bywają podszyte sym-boliką NDH, a kontrowersyjna operacja Oluja traktowana jest jednowymiarowo. Śro-dowiska postulujące obiektywne, krytyczne spojrzenie na historię pozostają w cieniu dominujących narracji, zwłaszcza że organizacje weteranów stanowią liczną grupę naci-sku. Na tym tle na szczególną uwagę zasługuje Vukovar – jeden z najważniejszych sym-boli wojny, ogniskujący w sobie wszystkie problemy i wyzwania chorwackich sporów o pamięć.

Vukovar pozostaje symbolem martyrologii, miastem-grobem wykorzystywanym przez kombatantów do leczenia wojennej traumy, a przez prawicę do zdobywania ka-pitału wyborczego. Można odnieść wrażenie, że środowiskom tym zależy, aby miasto nad Vuką pozostawało biedne i smutne. Swoście rozumiany patriotyzm nie pozwala

⁵¹ *Hrvatska danas obeležava Dan sećanja na žrtvu Vukovara, komemoracija bez Zorana Milanovića i pred-stavnika Srba*, Blic, 18 XI 2022, [online] <https://www.blic.rs/vesti/svet/hrvatska-danas-obelezava-dan-secanja-na-zrtvu-vukovara-komemoracija-bez-zorana-13scmw1>, 30 XII 2022.

⁵² M. Pušić, *Bivšem HDZ-ovom načelniku Lasinje smanjena kazna zatvora za silovanje mještanke jer je bio branitelj*, Jutarnji list, 9 XI 2022, [online] <https://www.jutarnji.hr/vijesti/crna-kronika/bivsem-hdz-ovom-nacelniku-lasinje-smanjena-kazna-zatvora-za-silovanje-mjestanke-jer-je-bio-branitelj-15258968>, 30 XII 2022; D. Miljuš, *Pretukao ženu batom za meso po glavi, sud mu smanjio kaznu jer je nositelj medalje Oluja*, Jutarnji list, 12 XI 2022, [online] <https://www.jutarnji.hr/vije-sti/hrvatska/pretukao-zenu-batom-za-meso-po-glavi-sud-mu-smanjio-kaznu-jer-je-nositelj-medalje-oluja-15260797>, 30 XII 2022.

im dostrzec, że jego mieszkańcy wreszcie zasługują na życie na europejskim poziomie. Trafnie oddaje to fragment piosenki *Pismo Vukovaru*, cytowany często przez chorwacką prawicę i BBB: *Ranjeni grade godine bježe, rane su zarasle, al' sve je teže* („Ranione miasto, lata mijają, rany zarosły, ale wszystko jest coraz bardziej trudne”). Łatwo głosić takie uważane za wzniosłe hasła w stolicy czy innych odległych miastach, trudniej pomyśleć nad strategiami rozwoju Vukovaru i budowania w nim dobrobytu.

Codziennością tego miasta jest gettoizacja – serbscy i chorwaccy mieszkańcy żyją obok siebie, a nie razem. Podczas obchodów kolejnych rocznic w chorwackim społeczeństwie odżywają dyskusje co do upamiętniania tragedii Vukovaru i jego przyszłości. Powiada się, iż dzięki unijnym pieniądzom można byłoby przekształcić go w bałkański/środkowoeuropejski Strasburg, tylko że taka perspektywa nie odpowiada prawej stronie sceny politycznej i kombatanom reprodukującym dyskurs nacjonalistyczny. Trudno nie odnieść wrażenia, że środowiska te potrzebują mitu miasta-bohatera, ofiary serbskiej polityki, i nie interesują ich przy tym realne potrzeby jego współczesnych mieszkańców. Tymczasem biedny Vukovar wyludnia się, bo młodzi (zarówno Chorwaci, jak i Serbowie) nie widzą w nim szansy na dostatnią przyszłość.

BIBLIOGRAFIA

- Baillie B., *Memorialising the „Martyred City”: Negotiating Vukovar’s Wartime Past*, [w:] *Locating Urban Conflicts. Ethnicity, Nationalism and the Everyday*, red. W. Pullan, B. Baillie, London 2013, https://doi.org/10.1057/9781137316882_7.
- Barišić I., *Provjerili smo kako je bilo živjeti u Vukovaru tijekom šestogodišnje okupacije*, tportal, 19 XI 2017, [online] <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/provjerili-smo-kako-je-bilo-zivjeti-u-vukovaru-tijekom-sestogodisnje-okupacije-foto-20171115>.
- Bogdanić S., *Vukovar: Grad heroj, ali i sredstvo za ideološko dijeljenje Hrvatske*, Deutsche Welle 18 XI 2021, [online] https://www.dw.com/hr/vukovar-grad-heroj-ali-i-sredstvo-za-ideolo%C5%A1ko-dijeljenje-hrvatske/a-59853062?fbclid=IwAR0RFInzMy_d3Hrh8v1U5T24dfFACnazuDeIN9RbEFBFm3gG2TEDV-FZG4o.
- Bradarić B., *Otvoren je Vukovarski vodotoranj – simbol hrvatskog zajedništva*, Večernji list, 30 X 2020, [online] <https://www.vecernji.hr/vijesti/otvoren-je-vukovarski-vodotoranj-simbol-hrvatskog-zajednistva-1442542>.
- Butigan S., *Nakon rata morala sam učiti normalno živjeti*, Glas Slavonije, 17 XI 2018, [online] <http://www.glas-slavonije.hr/382105/1/Nakon-rata-morala-sam-uciti-normalno-zivjeti>.
- Cesarz M., *Elementy tradycji ustaszowskiej i ich znaczenie w procesie kształtowania się chorwackiej tożsamości narodowej po rozpadzie Socjalistycznej Federalnej Republiki Jugosławii*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2014, vol. 36, no. 4.
- Ciglenečki D., *Kako Vukovar živi danas? I Hrvati i Srbi kažu da se neki napredak vidi, ali i da je zajedništvo – prazna priča*, Novi list, 18 XI 2020, [online] https://www.novolist.hr/novosti/hrvatska/kako-vukovar-zivi-danas-i-hrvati-i-srbi-kazu-da-se-neki-napredak-vidi-ali-i-da-je-zajednistvo-prazna-prica/?meta_refresh=true.
- Cvek S., Račić J., Ivčić S., *Borovo u strajku. Rad u tranziciji 1987-1991*, Zagreb 2019.

- Czerwiński M., *Chorwacja. Dzieje, kultura, idee*, Kraków 2020.
- Čorkalo Biruški D., Blanuša N., Kapović I., *Grad zarobljen politikom. Kako građani Vukovara vide svoj grad danas?*, Ožujak 2021, [online] <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/kroatien/17537.pdf>.
- Dežulović B., *Jebo vas Vukovar*, N1 TV, 2 I 2021, [online] <https://n1info.hr/kolumne/boris-dezulovic/jbo-vas-vukovar/>.
- Goldstein I., *Kontroverze hrvatske povijesti 20. stoljeća*, Zagreb 2019.
- Hebda W., *Serbsko-chorwackie stosunki polityczne na przełomie XX i XXI wieku*, Warszawa 2018.
- Hrvatska danas obeležava Dan sećanja na žrtvu Vukovara, komemoracija bez Zorana Milanovića i predstavnika Srba, Blic, 18 XI 2022, [online] <https://www.blic.rs/vesti/svet/hrvatska-danas-obelezava-dan-secanja-na-zrtvu-vukovara-komemoracija-bez-zorana-l3scmw1>.
- Jović D., *Rat i mit. Politika identiteta u suvremenoj Hrvatskoj*, Zaprešić 2017.
- Karač Z., Štulhofer A., *Obnova povijesne urbane cjeline Vukovara nakon domovinskog rata. Kritika modela i metodološki aspekti*, „Društvena istraživanja” 2008, no. 17.
- Kardov K., *Remember Vukovar, Memory, Sense of Place, and the National Tradition in Croatia*, [w:] *Democratic Transition in Croatia: Value Transformation, Education, and Media*, red. S.P. Ramet, D. Matić, College Station 2007.
- Krzak A., *Wojna w Chorwacji 1991. Oblężenie Vukowaru*, [w:] *Konflikty militarne i niemilitarne na Bałkanach w XX i XXI wieku w perspektywie polemologicznej*, red. D. Gibas-Krzak, A. Krzak, Warszawa–Szczecin 2013.
- Lepan Štefančić S., *Hrvatska zastava na Vodotornju vijorila se uz poruku: Mitnica nije pala*, Lokalni.hr, 23 XI 2016, [online] <https://lokalni.vecernji.hr/gradovi/hrvatska-zastava-na-vodotornju-vijorila-se-uz-poruku-mitnica-nije-pala-1203>.
- Ljubojević A., *Remembering the Hague: The Impact of International Criminal Justice on Memory Practices in Croatia*, [w:] *Framing the Nation and Collective Identities: Political Rituals and Cultural Memory of the Twentieth Century Traumas in Croatia*, red. V. Pavlaković, D. Pauković, London 2019, <https://doi.org/10.4324/9781315145730-9>.
- Ljubojević A., *Speak Up, Write Out: Language and Populism in Croatia*, [w:] *Narratives of Identity in Social Movements, Conflicts and Change*, red. L.E. Hancock, Bingley 2016.
- Milekić S., *The Fall of Vukovar: Oral History of a Croatian Town's Destruction*, *Balkan Transitional Justice*, 18 XI 2021, [online] <https://balkaninsight.com/2021/11/18/the-fall-of-vukovar-oral-history-of-a-croatian-towns-destruction/>.
- Miljuš D., *Pretukao ženu batom za meso po glavi, sud mu smanjio kaznu jer je nositelj medalje Oluja*, Jutarnji list, 12 XI 2022, [online] <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/pr-etukao-zenu-batom-za-meso-po-glavi-sud-mu-smanjio-kaznu-jer-je-nositelj-medalje-oluja-15260797>.
- Najveća i najkrvavija bitka Domovinskog rata u brojkama: Opsada Vukovara trajala je punih 87 dana...*, SiB, 18 XI 2020, [online] <https://sib.net.hr/vijesti/regija/3928220/najveca-i-najkrvavija-bitka-domovinskog-rata-u-brojkama-opsada-vukovara-trajala-je-punih-87-dana/>.
- Nestajanje Srba u Vukovaru*, P-portal.net, 26 IV 2020, [online] <https://p-portal.net/nestajanje-srba-u-vukovaru/>.

- Piasek M., *Nationalising Scorched Earth: Memory and Destruction of Monuments from Vukovar to Knin*, „Studies on National Movements” 2022, vol. 9, no. 1, <https://doi.org/10.21825/snm.85273>.
- Perica V. *Pomirenje i posljednji dani. Balkanske nacije u mitovima i muzejima slave, stida i srama*, Beograd 2021.
- Pušić M., *Bivšem HDZ-ovom načelniku Lasinje smanjena kazna zatvora za silovanje mještanke jer je bio branitelj*, Jutarnji list, 9 XI 2022, [online] <https://www.jutarnji.hr/vijesti/crna-kronika/bivsem-hdz-ovom-nacelniku-lasinje-smanjena-kazna-zatvora-za-silovanje-mjestanke-je-bio-branitelj-15258968>.
- Rekš M., *Mity narodowe i ich rola w kreowaniu polityki na przykładzie państw byłej Jugosławii*, Łódź 2013, <https://doi.org/10.18778/7525-843-1>.
- Rekš M., *Vukovar: Memory Conflicts as an Obstacle to Serbo-Croatian Reconciliation*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2021, vol. 19, no. 4, <https://doi.org/10.36874/RIESW.2021.4.3>.
- Rudež T., *Imamo računicu: Evo koliki će biti postotak cijepljenih u RH ako se nastavi ovim tempom*, Jutarnji list, 11 XI 2021, [online] <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/imamo-racuni-cu-evo-koliki-ce-biti-postotak-cijepljenih-u-rh-ako-se-nastavi-ovim-tempom-15119224>.
- SDP i Deklaracija o Domovinskom ratu, Radnička fronta, 22 V 2020, [online] <https://www.radnickafronta.hr/1281-sdp-i-deklaracija-o-domovinskom-ratu>.
- Seldovitz S., *The Psychology of Diplomatic Conflict Resolution*, [w:] *The Psychology of Diplomacy*, red. H.J. Langholtz, Ch.E. Stout, Westport 2004.
- Sokolić I., *International Courts and Mass Atrocity: Narratives of War and Justice in Croatia*, Berlin–New York 2018, <https://doi.org/10.1007/978-3-319-90841-0>.
- Stryjek T., *Współczesna Serbia i Chorwacja wobec własnej historii*, Warszawa 2020.
- Szczesio S.L., *Od śmierci Tity do rozpadu Jugosławii: dezintegracja federacji jugosłowiańskiej (1980-1992)*, „Wiadomości Historyczne. Czasopismo dla nauczycieli” 2020, no. 3.
- Špoljar Vržina S., *The Culturocide, Postemotional Memoricide and Fanonesque Resistance of Vukovar (A Contribution to the Anthropology of Vukovar)*, [w:] *Vukovar '91. Genocid i Memoricična Baština Europske Unije*, red. D. Živić i in., Zagreb–Vukovar 2014.
- Tisuću lampiona na Dunavu: „Vječna zahvala i sjećanje na sve one koji su dali najviše što su mogli – svoje živote”, Dnevnik, 18 XI 2020, [online] <https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/vukovar-30-godina-pratite-uzivo-specijal-na-novoj-tv-i-portalu-dnevnik-hr---684469.html>.
- Tragedija grada heroja u brojkama: Stradalo je više od 2700 ljudi, protiv 30.000 vojnika borilo manje od 2000 hrvatskih branitelja..., Dnevnik, 18 XI 2020, [online] <https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/crna-ratna-statistika-zastrasuje-brojke-za-vukovar-i-bitku-za-vukovar---628573.html>.
- Vladisavljevic A., *Croatia's Conflict-Ravaged Vukovar Tires of War Tourism*, Balkan Transitional Justice, 15 XI 2019, [online] <https://balkaninsight.com/2019/11/15/croatias-conflict-ravaged-vukovar-tires-of-war-tourism-2>.
- Zacharias M.J., *Komunizm, federacija, nacjonalizmy. System władzy w Jugosławii 1943-1991. Powstanie, przekształcenia, rozkład*, Warszawa 2004.

- Zakon o proglašenju Vukovara mjestom posebnog domovinskog pijeteta*, Zakon.hr, 14 III 2020, [online] <https://www.zakon.hr/z/2503/Zakon-o-progla%C5%A1enju-Vukovara-mjestom-posebnog-domovinskog-pijeteta>.
- Zanki A., *Pamćenje hrvatskog društva na primjeru Vukovara – „grada heroja”*, „Slavia Meridionalis” 2018, vol. 18, <https://doi.org/10.11649/sm.1691>.
- Zebić E., *Srbi gube dvojezičnost u Vukovaru, jedan od rezultata popisa u Hrvatskoj*, Radio Slobodna Evropa, 22 IX 2022, [online] <https://www.slobodnaevropa.org/a/hrvtaska-vukovar-dvojezicnost-popis/32046657.html>.
- Živić D., *Je li Vukovar (bio) srpski grad?*, [w:] *Vukovar 91.: istina i/ili osporavanje (između znanosti i manipulacije)*, red. D. Živić i in., Zagreb–Vukovar 2013.
- Živić D., Šušić Degmečić I., *The Battle of Vukovar: A Turning Point in the Croatian „Homeland War”*, „Témoigner. Entre histoire et mémoire” 2016, no. 123, <https://doi.org/10.4000/temoigner.5457>.

Magdalena REKŚĆ – doktor habilitowana, profesor Uniwersytetu Łódzkiego. Sekretarz naukowy w Centrum Naukowo-Badawczym UŁ „Bałkany na przełomie XX i XXI w.”, członkini Komisji Bałkanistyki PAN. Autorka dwóch monografii (*Mity narodowe i ich rola w kreowaniu polityki na przykładzie państw byłej Jugostawii*, 2013; *Wyobrażenia zbiorowe społeczeństw byłej Jugostawii w XXI wieku. Perspektywa politologiczna*) oraz kilkudziesięciu artykułów naukowych.